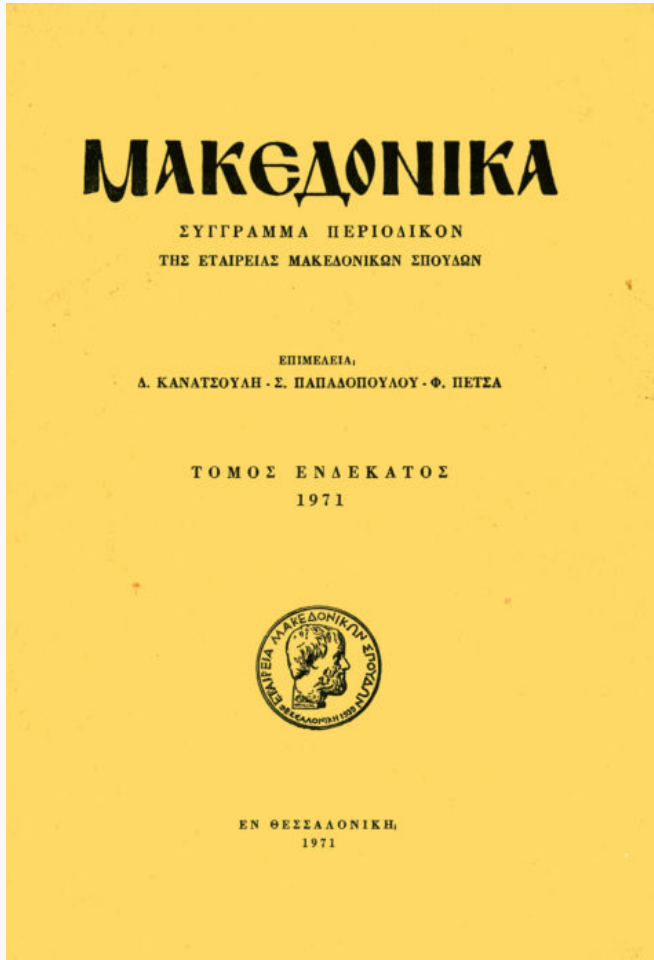

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

George Rosen, Die Balkan Haiduken. Ein Beitrag zur innern Geschichte

I. K. Βασδραβέλλης

doi: [10.12681/makedonika.955](https://doi.org/10.12681/makedonika.955)

Copyright © 2015, I. K. Βασδραβέλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βασδραβέλλης I. K. (1971). George Rosen, Die Balkan Haiduken. Ein Beitrag zur innern Geschichte. *Μακεδονικά*, 11(1), 417–425. <https://doi.org/10.12681/makedonika.955>

George Rosen, Die Balkan Haiduken. Ein Beitrag zur innern Geschichte, Clawentums, I. M. Brodhaus, Leipzig 1878.

Τὸν τελευταῖο καιρὸ ἔπесе στὰ χέρια μου μία παλιὰ ἔργασία τοῦ Γερμανοῦ συγγραφέα George Rosen γιὰ τοὺς Σλάβους χαϊδούκους τῶν Βαλκανίων, ἡ ὁποία παρουσιάζει σημαντικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς βορείους γείτονας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τοὺς Βουλγάρους, γενεὰ δὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Ἐξ ὅσων γνωρίζω ἡ ἔργασία αὕτη δὲν εἶναι γνωστὴ στοὺς Ἑλληνας ἱστορικοὺς, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀναφέρουν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν καὶ οἱ ἄλλοι ἱστορικοὶ τῶν Βαλκανίων, οἱ μεταπολεμικῶς ἀσχοληθέντες μὲ αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἐθεώρησα λοιπὸν σκόπιμον νὰ δημοσιεύσω ἐδῶ σύντομον περίληψιν τοῦ ἔργου τούτου γιὰ νὰ δώσω πληροφορίες στοὺς ἐνδιαφερομένους μὲ τὸ θέμα τῶν κλεφτῶν κυρίως καὶ τῆς ληστείας εἰς τὰ Βαλκάνια ὅπως αὕτη ἐξελίχθηκε μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου.

Ἡ ἔθνογραφικὴ ἱστορία τῶν Βαλκανίων εἶναι πολὺ μπερδεμένη. Ὀνόματα ἀρχαίων λαῶν, τοπωνυμίων, ὀροσειρῶν, ποταμῶν καὶ οἰκισμῶν δὲν ξεχωρίζονται εὐκόλα. Ἡ ἐμφάνισις τῆς ληστείας σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους ἔχει σχέση μὲ τὴν μετακίνησιν τῶν παλαιῶν λαῶν καὶ οἱ Βέσσοι, ποὺ εἶναι ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, τὸ ἔτος 72 π.Χ. διώχθηκαν ἀπὸ τὸ Ῥωμαῖο στρατῆγ Μ. Λούκουλο καὶ ἐγκατεστάθηκαν νότια τῆς ὀροσειρᾶς, ποὺ ὀνομάζεται Bessica. Αὐτὸ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ὀράτιο στὸ ἔργον τοῦ «Bello furiosa Thracae». Ἀργότερα ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Nolanus τοὺς χαρακτηρίζει σκληροτέρους ἀπὸ τὸ χιόνιν καὶ ὁ Στράβων ποὺ γεννήθηκε στὰ 65 π.Χ. καὶ ζοῦσε ἕως τὰ 23 μ.Χ. τοὺς ἀποκαλεῖ «ληστής», γιὰτὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ὑπῆρχον πολλοὶ λησταί, ὁ δὲ Ἀπάλας γράφει, ὅτι ὅλες οἱ ἐπαρχίαι ἔτρεμαν στὸ ἄκουσμά τοις.

Ἔτσι ἀπὸ παλιὰ ἀπέκτησαν τὰ Βαλκάνια τοὺς «ληστής» τοις ποὺ δὲν κατάρθωσε νὰ ξεριζώσῃ οὔτε τὸ Ῥωμαῖκὸ κράτος στὴν ἀκμὴ τῆς δυνάμεώς του. Οἱ λαοὶ ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν ἀλλάξει, τὰ ἔθιμα ὁμοῦ εἶχαν μείνει τὰ ἴδια.

Τὸ Βουλγαρικὸν κράτος τοῦ Μεσαίωνα χάρις τῷ Δούναβη, ποὺ ἦταν φυσικὸν σύνορον στὰ Βαλκάνια, κατάρθωσε νὰ κυριαρχήσῃ στὸ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ποὺ ἔπесе στὰ ὄρια τοῦ καὶ νὰ ἐξαπλώσῃ τὶς ληστρικὰς ὁμάδας (Rauberzüge) ἕως σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολην. Τὰ Βαλκάνια δὲν ἦταν ποτὲ ὀρόσημον καὶ γι' αὐτὸ ἔχαναν τὴν πολιτικὴν σπουδαιότητα οἱ ἐπαναστάτες ποὺ κατοικοῦσαν σ' αὐτά. Οἱ ληστετεῖς δὲν ἀπέκτησαν ἱστορικὸν χαρακτῆρα, καὶ σπάνια ἀναφέρονταν στὴ λογοτεχνία. Αὐτὸ δὲν ἴσχυε μόνο γιὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν τουρκικὴν. Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀπεσταλέμενος τοῦ Τουρκικοῦ κράτους Busbeque ταξίδεψε ἀνενόχλητα τὸν 16ον αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολην, μέσα ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῶν χαϊδούκων, μεταξὺ Σόφιας-Φιλίππουπόλεως, ὑποθέτουμε ὅτι κάτω ἀπὸ ἰσχυροὺς βασιλεῖς, ὅπως ὁ Σουλεϊμάν Β', περιορίστηκαν οἱ ληστετεῖς.

Τὸν Μάιον τοῦ 1665 ὁ Ἄγγλος γραμματεὺς τῆς πρεσβείας Πῶλ Ρικὼ ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια παραμονῆς στὴν Κωνσταντινούπολην, ἐπιστρέφοντας μέσφ Βελιγραδίου καὶ Βιέννης στὴν πατρίδα του, ἔκανε τὸν ἴδιον δρόμον μὲ τὸν Busbeque. Ὁ ἴδιος ἔγραψε στὸ ἔργον τοῦ «Ἡ σημερινὴ κατάστασις στὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν»: «Πῆγα εἰς τὴν Σόφιαν περνώντας ἀπὸ τὶς τοποθεσίας τοῦ Αἵμου ποὺ οἱ Τούρκοι ὀνομάζουσι Derwend Kapysi (Πύλη τῶν Στενῶν). Ὁ ἀνήφορος εἶναι ἀπτόμοις καὶ προσοδοφόρος γιὰ τοὺς ληστής ποὺ ἔχουν ἐκεῖ σπηλιὰς καὶ ἄλλου εἶδους καταφύγια. Στὴν κορυφὴν βρίσκεται ἓνα βουλγαρικὸ χωριὸν, ὅπου οἱ γυναῖκες μιλοῦν καὶ κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα μὲ τοὺς ξένους, ἐνῶ οἱ ἄντρες φροντίζουν γιὰ τὰ χωράφια καὶ τὰ ζῶα ἢ κρύβονται ἀπὸ φόβον τῶν Τούρκων, καὶ ποὺ εἶναι τὸ μόνον μέρος ποὺ μποροῦν νὰ διανυκτερεύουσιν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ βουνοῦ κατηφορίζοντας περνᾷ κανεῖς μέσα ἀπὸ ἓνα στενὸ μονοπάτι ἀνάμεσα σὲ βουνὰ καὶ σὲ δάση. Αὐτὸ τὸ μέρος τὸ ἐπισκέπτονται οἱ χαϊδούκοι ἀπὸ ἐπὰν πόλεις τῆς Μολδαβίας,

Ουγγαρίας και άλλων χωρών, και από εκεί επιτίθενται στα караβάνια και κατακυλούν βράχους για να κάνουν μεγάλη φασαρία, σάν να είναι σφαίρες από κανόνια. Όπως μου έχουν πει, σ' ένα τέτοιο Δερβένι 18 ληστές έχουν ληστεύει πάνω από τριακόσιους εμπόρους».

Βλέπουμε λοιπόν πώς ήταν οργανωμένες σέ γενικές γραμμές οι συμμορίες στη βόρεια Βαλκανική Χερσόνησο. Άλλά ό Άγγλος ταξιδιώτης δέν αναφέρει καθόλου τά βουλγαρικά έθνη. Πάιρνει άραγε από βουλγαρική πηγή αυτό που γράφει; Υποθέτουμε ότι τά κάτω του Δουνάβειος έθνη είναι Βούλγαροι που κάτω από την προστασία της τουρκικής κυριαρχίας πέρασαν τό ποτάμι κατά χιλιάδες με τά κοπάδια τους.

Ή λέξη χαϊδούκος (στους Τούρκους χαϊντούτ, Βουλγάρους χαϊντούτιν) χαϊδούκος=σερβικός τύπος) έχει ούγγρική καταγωγή¹. Στους παλαιότερους Τούρκους ιστορικούς σημαίνει τό ούγγρικό πεζικό και συναντάται μαζί με την ούγγρική λέξη katana (haiduk και katana=πεζικό και ίππικό). Ό Busbeque όμως δέν αναφέρει τί έμαθε για τους Ούγγρους «χαϊδόνες», βοσκούς-πολεμιστάς και συγχρόνως ληστές.

Οί χαϊδόνες ήταν όπλισμένοι βοσκοί Ούγγροι, που συνέχιζαν με τη μορφή ληστείας τόν πόλεμο κατά των Τούρκων στις τουρκοκρατούμενες περιοχές της χώρας τους.

Έπειδή ο Τούρκος έβλεπαν ότι οι ίδιοι λησται ύπηρχαν και στά Βαλκάνια έδωσαν και στους ληστές της Βουλγαρίας τό ούγγρικό όνομα. Οί χαϊδούκοι για αιδνες έμειναν οι ίδιοι. Περιώρισαν την καλλιέργεια της γής και την βιοτεχνία στις περιοχές όπου δρούσαν, λυμαίνονταν τό έσωτερικό εμπόριο, κρατούσαν τόν πληθυσμό της όρσειρας σέ χαμηλό επίπεδο, αποξένωναν τους βόρειους Βουλγάρους από τους νότιους.

Οί Βούλγαροι που πάντα έμειναν πίσω στην τέχνη, την βιομηχανία, και τόν πολιτισμό, δέν ενδιαφέρονταν για την πολιτισμένη Εύρώπη. Είναι ή πιό άσημη από τις σλαβικές φυλές. Οι συγγραφείς άνεδείχθησαν από τόν λαό, γιατί οι ίδιοι φρόντιζαν να μένουν στην άφάνεια.

Δύο Άγγλοι, οι Saint-Clair και Ch. Brophy, έζησαν για επαγγελματικούς λόγους 3 χρόνια στη Βουλγαρία στην περιοχή της Βάρνας. Άν και κρατήθηκαν μακριά από επιδράσεις, όμως δεσμεύθηκαν από κάποια συμπάθεια για τό τουρκικό στοιχείο και κάποια αντίπαθεια για τους Βουλγάρους. Είς τό έργο τους «Διαμονή στη Βουλγαρία» βρίσκουμε άξιοσημείωτες παρατηρήσεις. Δίδουν μεγάλη σημασία στις συμμορίες και τους αφιερώνουν μεγάλο μέρος του έργου τους (ένα κεφάλαιο με τίτλο «Ληστεία στα Βαλκάνια»). Οί παρακάτω πληροφορίες είναι από τό βιβλίο τους: «Υπάρχουν τρία είδη ληστών στη Βουλγαρία: 1. Οί τσελεμπή των Βαλκανίων, Balcan-Tschelebi ή Elden vom Walde-ευγενείς του δάσους. 2. Οί χιρσιζ ή συνηθισμένοι λησται του δρόμου. 3. Οί χαϊδούκοι ή πανελεύθεροι Τούρκοι δολοφόνοι (Vogelfreien).

Οί πρώτοι είναι όλίγοι, άπόγονοι παλαιών οικογενειών που καταδιώκονται από τους Τούρκους για κάτι που έκαναν και για να σωθούν τρέχουν στο δάσος. Ή ζωή τους εκεί, παρά τους κινδύνους, είναι ευχάριστη, ληστεύουν μόνο Άρμένιους ή Έλληνας που πάνε από τη Βάρνα στην Άδριανούπολη κι έχουν μαζί τους χρήματα. Σέ κάποιο στενό άπ' όπου περνά ό δρόμος, ξεπετιέται ξαφνικά ό τσελεμπής των Βαλκανίων και φωνάζει: Dür wer para! (Σταμάτα, δώσε τά λεφτά σου). Έξ άλλου καλύτερα είναι να γλυτώσης τη ζωή σου και άς χάσης τά λεφτά σου. Πολλοί άφοβ ληστευθούν, αν έχουν μαζί τους άστυνομική συνοδεία, πυροβολούν στον άέρα και συνεχίζουν τό δρόμο τους για τη Βάρνα κι όταν φτάσουν εκεί, αναφέρουν ότι συνάντησαν ληστές και σκότωσαν πολλούς άπ' αυτούς

1. Σημ.: Όπως έγραφα στην εργασία μου, Άρματολοι και κλέφτες εις την Μακεδονίαν, έκδοσις β', Θεσσαλονίκη 1971, σ. 32 ύποσ. 2, ή λέξις έχει άραβική προέλευση.

καί έσωσαν μετά βίας τή ζωή τους. Τό θύμα συνεχίζει τό ταξίδι ευχαριστημένο πού έσωσε τή ζωή του, χωρίς νά παραπονεθῆ όμως, γιατί ξέρει ότι οί λησται μπορεῖ νά τόν έκδικηθοῦν.

Οί τελεμνήδες τοῦ δάσους δέν εἶναι κοινοί λησται, μοιάζουν τοὺς περιπλανόμενους ἵππoτας τοῦ μυθιστορήματος. Εἶναι πάντα έτοιμοί νά ξεασκήσουν μέ άγρια έτοιμότητα τήν δικαιοσύνη καθὼς καί νά βοηθήσουν τόν άδικημένο. Ποτέ δέν πυροβολοῦν πρῶτοι καί γενικά οί φόνοι εἶναι έλάχιστοι. "Όταν περάσῃ καιρὸς καί ξεχασθῆ ἡ ὑπόθεσις των, ξαναγυροῦν στά χωριά τους καί γίνονται έργατικά μέλη τῆς κοινωνίας τους καί δείχνουν τήν ἴδια τιμιότητα μέ τοὺς περισσοτέρους μοαμεθανοὺς χωρικοὺς. Γνωρίζω πολλοὺς Τούρκους πού ὑπῆρξαν τελεμνήδες τοῦ δάσους, κι άλλους πού εἶναι τώρα. "Όποιος θέλει νά κάνῃ τήν ἴδια προσπάθεια μέ ένα Έλληνα έμπορο ἢ Βούλγαρο χωρικό δέν μπορεῖ. Θά άπορῆ κανεῖς πού μιλάμε γιά τοὺς ληστὰς άπολογητικά ἢ έπαινετικά, όταν όμως συγκρίνῃ κανεῖς τοὺς τελεμνήδες τῶν Βαλκανίων μέ τίς άλλες κατηγορίες ληστῶν, αὐτοί φαίνονται άγιοι.

Ἡ δεύτερη κατηγορία οί χιρσιζ ἢ λησται τοῦ δρόμου εἶναι ἡ μεγαλύτερη πληγή τῆς χώρας. Ὁ χιρσιζ εἶναι ραγιάς κατά κανόνα πού άλλαξε τό βαπτιστικό χριστιανικό ὄνομα σέ μοαμεθανικό, φορᾶ χοντρό τουρμπάνι στό κεφάλι του αντί τοῦ καπέλλου τῶν Βουλγάρων χωρικῶν καί περνᾶ γιά Τούρκος. "Όταν εἶναι ἡ συγκομιδῆ κακή καί οί φόροι πιεστικοί πηγαίνει στά χριστιανικά χωριά, κλέβει άλογα, πρόβατα, πιάνει ταξιδιώτες, άπάγει χωριatóπαιδα στά βουνά καί ζητᾶ λύτρα. Μόλις αντίληφθῆ τό πλησίασμα τοῦ θύματός του, στήνει τό δπλο του έτσι, ὥστε νά εχη στόχο τόν δρόμο πού θά περάσῃ ὁ ταξιδιώτης καί πυροβολεῖ χωρίς νά μπορῆ νά σώσῃ ὁ άλλος τῆ ζωῆ του δίνοντας μόνος του τά χρήματά του. "Αν επιτύχῃ τόν στόχο κλέβει τά πάντα, θάπτει τό πτόμα μακριά στό δάσος καί πηγαίνει στό πλησιέστερο χωριό γιά νά μεθῃση μέ τοὺς συντρόφους του. "Ίσως τό θύμα νά εἶναι άπό τό ἴδιο χωριό πού επισκέπτονται γιά νά γλεντήσουν οἱ δολοφόνοι. Ὁ χωρικοί τό καταλαβαίνουν, χωρίς ὅμως νά μποροῦν νά κάνουν τίποτα. Δέν ὑπάρχει κανένα χωριό ραγιάδων στή Βουλγαρία, στό ὁποῖο μερικοί άπό τοὺς κατοίκους νά μὴν ὑπῆρξαν λησται, έτσι, ὥστε νά ὑπάρχῃ πάντα κάποια άπειλή. Γι' αὐτό τοὺς άφήνουν ἡσυχους. Στὴν άρχῆ εκλεβε ὁ χιρσιζ μόνο ζῶα, μά σιγά σιγά εξάπλωσε τῆ δραστηριότητά του καί σέ δολοφονίες. Εἶναι πολὺ δύσκολη ἡ καταπολέμησις αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν ληστῶν γιατί κάθε χωριό ραγιάδων γίνεται μέ τῆ θέλησή του ἢ ὀχι συνεργὸς τῶν ληστῶν. "Ένας χωροφύλακας μοῦ εἶπε: «τί μποροῦμε νά κάνουμε; οἱ χωρικοί τοὺς πληροφοροῦν γιά ὄλες τίς κινήσεις μας καί τοὺς πηγαίνουν τρόφιμα». "Έτσι κάνουν τά στραβά μάτια γιατί ἂν συλλάβουν έναν χωρικό συνεργό, θά βρεθῆ άλλως νά τόν άντικαταστήσῃ. Ὁ χωροφύλακας δέν μπορεῖ νά συλλάβῃ κανένα, γιατί θά ξεσηκωθῆ τό χωριό κι αὐτόν δέν θά βρεθῆ κανεῖς νά τόν προτατεύσῃ. Μόνο ἂν ὑπῆρχε στό χωριό ὀργανῶσις γιά τήν προστασία τοῦ χωροφύλακα θά τό έκανε.

Ἐπάρχουν καί χιρσιζ πού περιορίζουν τίς ληστείες τους στά άλογα, στά παιδιά, στά πρόβατα, χωρίς νά τολμοῦν νά πειράξουν τοὺς ταξιδιώτες. Δέν βρίσκεται καμιά οικόγενεια ραγιάδων μέλος τῆς ὁποίας νά μὴν εχη κλέψη ζωντανά κι αὐτό εξηγεῖται άπλούστατα. Εἶναι «βουλγαρικῆ δικαιοσύνη»: κάποιος μοῦ εκλεγε τά βόδια μου κι ἐγὼ θά κλέψω άπό κάποιον άλλο. "Αν τοῦ κλέψουν δύο, πάει στό γειτονικό χωριό καί κλέβει τέσσαρα.

Ἡ τρίτη κατηγορία εἶναι ὁ χαϊδοῦκος ἢ ελευθερος σάν πουλί. Ξεχωρίζε άπό τίς άλλες δύο κατηγορίες γιατί δέν εχει κανένα φίλο έξω άπό τῆ συμμορία του· αὐτό τοῦ προσφέρει διπλῆ άφάλεια μέ τήν άκαταστασία τοῦ άστυνομικοῦ συστήματος τῆς Τουρκίας καί μέ τόν φόβο πού έμπνέει. Περιορίζεται σπάνια σέ άπλῃ ληστεία καί σκοτάνει άπό καθαρή ευχαρίστηση. Μέ ένα-δύο χρόνια άνενόχλητης δράσεως άποκτᾶ τήν δύναμη τοῦ

ἄτρωτου καὶ οἱ χωρικοί, ποὺ εὐχαρίστως θὰ τὸν παρέδιδαν στοὺς Τούρκους, φοβούνται τώρα τὴν ἐκδίκηση.

Ἔνας γνωστός ληστής χαϊδούκος ἦταν ὁ Kara-Kostia ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ χωριὸ ἸΑκ-Ντερέ στὴ Ρούμελη, κοντὰ στὸ Car-Empireh. Αὐτὸς ἔδρασε μόνος ἢ μὲ μιά συμμορία ἀπὸ τρεῖς ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἦταν ὁ τρόμος τῆς ἐπαρχίας. Εἶχε ὀργανώσει ἕνα σύστημα μὲ ὑποκατάστατα ἀλόγων (Ersatz) καὶ τὴ μιά στιγμὴ βρισκόταν ἐδῶ, τὴν ἄλλη ἐκεῖ. Δὲν τοῦ ἔφτανε νὰ σκοτώνη τὰ θύματά του, ἀλλὰ τὰ βασάνιζε κιόλας κατὰ τρόπο ποὺ δὲν ἔφτανε οὔτε τὴν βαρβαρότητα τῶν συμμοριτῶν τῆς Νότιας Ἰταλίας. Ἔτσι πρόσφερε ἡ κυβέρνηση μεγάλη ἀμοιβὴ γιὰ τὸ κεφάλι του.

Ἀποφάσισε λοιπὸν ἕνας Τούρκος, ὁ Χασάν ἀπὸ τὸ Οὐματζίνα (;) νὰ ξεκαθαρίσει τὴ χώρα ἄπ' αὐτὸ τὸ κακὸ, νὰ σκοτώσῃ τοὺς χαϊδούκους καὶ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὶς συμμορίες τους. Στὰ νειάτα του ὑπῆρξε κι αὐτὸς τσελεμπῆς τῶν Βαλκανίων.

Ἄλλη μιά ἱστορία γιὰ τοὺς χαϊδούκους μᾶς διηγήθηκε πρὶν λίγες μέρες ἕνας κάτοικος τοῦ χωριοῦ Γιαζαμπάτες ποὺ ὑπῆρξε μάρτυρας μιᾶς τραγωδίας. Ἔνας Ἑλληνο-Βούλγαρος, ὁ Στηρίων, ἀπὸ τὸ ἸΑκ-Ντερέ, γυρνοῦσε μὲ μιά συμμορία ἀπὸ 30-40 ληστές καὶ λήστευε καὶ σκότωνε. Τελικὰ πῆθανε ἐξ αἰτίας ἑνὸς καυγᾶ του μὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς συντρόφους του. Ὁ παλιότερός του φίλος, ὁ νέγρος Ἀμπντουλάχ, τὸν ἐκδίκηθηκε. Οἱ λησταὶ ἦταν στὸ χωριὸ Κουρούκιοι (τότε ἄντρο ληστῶν καὶ τώρα μιά ἐργατικὴ ἀποικία περιπλανώμενων Τατάρων) κοντὰ στὸ ἸΑκ-Ντερέ καὶ περικυκλώθηκαν ἀπὸ στρατιῶτες ποὺ τελικὰ τοὺς σκότωσαν ὅλους. Τοὺς εἶχε προδώσει ὁ Ἀμπντουλάχ. Μόνο ὁ Στηρίων ἐπέζησε καὶ καθὼς σηκώθηκε πληγωμένος, ὁ προδότης του σήκωσε τὸ πιστόλι νὰ τὸν χτυπήσῃ: «Χτύπα, φώναξε ὁ Στηρίων. «Δὲν μπορῶ», ἀπάντησε ὁ Νέγρος, «κάποτε εἶμαστε φίλοι». «Τότε θὰ σκοτωθῶ μόνος μου», εἶπε ὁ πρῶτος. Ἄρχισε τότε ὁ Στηρίων νὰ τραγουδᾷ, πῶς μὲ τὸν προδότη του βρισκόνταν μαζί σὲ εὐτυχισμένες στιγμές, κι ὁ νέγρος σκέπασε τὸ πρόσωπό του κι ἄρχισε νὰ κλαίει καὶ ὁ Στηρίων τὸν σκότωσε καὶ πῆθανε ὁ ἴδιος.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στοὺς τσελεμπῆς τῶν Βαλκανίων καὶ τοὺς χαϊδούκους φαίνεται ἀπὸ τὴ συζήτηση ποὺ εἶχαμε μὲ τὸν Χαλίλ, ἕνα μοαμεθανὸ τσελεμπῆ τοῦ δάσους. Τὸν ρωτήσαμε γιὰ τὸν Στηρίωνα. Εἶπε ὅτι ἀπέφευγε τοὺς Τούρκους ὅταν ζοῦσε, γιατί ἤξερε ὅτι κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς μπορούσε νὰ τὸν σκοτώσῃ. «Δηλαδή», ρωτήσαμε, «δὲν εἶναι τσελεμπῆς;». Ἔμεινε ἐμβρόντητος καὶ ἀπάντησε ὅτι ἕνας τσελεμπῆς δὲν κλέβει τὰ πτώματα, οὔτε σκοτώνει γυναῖκες καὶ παιδιά. Ἐδῶ τελειώνει ἡ διήγηση τῶν δύο Ἀγγλων.

Ὁ Βούλγαρος Παναγιώτ Χίτωφ (Panajot Hitow) ἀπὸ τὸ 1858 καὶ ἐπὶ 10 χρόνια διασχίζει τὰ Βαλκάνια σὰν βοϊβόδας¹, ἀρχηγὸς μιᾶς συμμορίας χαϊδούκων, καὶ ὡς τώρα εἶναι ὁ μοναδικὸς ἐκ τῶν ὁμοίων του. Εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀνέδειξε τὴ συγγραφικὴ τέχνη καὶ περιέγραψε σὲ ἕνα βιβλίον ποὺ ἐξέδωσε στὸ Βουκουρέστι στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα τὴ ζωὴ του καὶ μιά σειρά σημειώσεως γιὰ τὴ ζωὴ ἄλλων βοϊβόδων. Ὁ Παναγιώτ δὲν ἔδωσε μιά συστηματικὴ μελέτη τὴν τοὺς χαϊδούκους, ὅπως οἱ δύο Ἀγγλοι, ἀλλὰ διηγήθηκε μόνο αὐτὰ ποὺ ἔζησε ὁ ἴδιος. Λέγει λοιπὸν ὅτι ὁ Τούρκος ποτὲ δὲν ληστεῖ ἕνα ἄλλον Τούρκον ἢ μοαμεθανὸν ἔτσι, ὥστε ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ οἱ Βούλγαροι λησταὶ καὶ ταξιδιῶτες λένε ὅτι εἶναι Τούρκοι, γιατί ἔτσι νιώθουν ἐξασφαλισμένοι ἀπέναντι στὶς τουρκικὲς συμμορίες. Ὁ Βούλγαρος, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Παναγιώτ, εἶναι ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια πολὺ λιγώτερο ἀκριβής. Δίκαια λοιπὸν δὲν τὸν παίρνει ὁ γνήσιος χαϊδούκος στὴν κοινωνία του, γιατί ἐνῶ ἡ ὀνομασία χαϊδούκος γιὰ τοὺς Τούρκους προκαλεῖ ἐντροπὴν, γιὰ

1. Σημ.: Τὸ ὄνομα Παναγιώτ = Παναγιώτης δὲν εἶναι βουλγαρικὸ ἢ σλαβικὸ γενι-
κότερα. Ἴσως νὰ εἶναι ἐκσλαβισθεὶς Ἑλληνας ἢ Βλάχος τῶν βαλκανικῶν βουνῶν. Πάντως
πρόκειται περὶ ὀνομαστοῦ χαϊδούκου τῶν Βαλκανίων.

τὸν Παναγιώτ ἀποτελεῖ τίτλον τιμῆς, ποῦ ὁμως δὲν ἀξίζει γι' αὐτὸν ποῦ ληστεύει τοὺς ὁμοιδεάτας καὶ συμπατριῶτες του. Τὴν διαφορὰ τῶν ληστῶν τῶν δύο ἔθνοτήτων δείχνουν καὶ τὰ ἐξῆς: ὁ Παναγιώτ ὁ ἴδιος δὲν ὑποστηρίζει τὴν στάση τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ ἀπέναντι στοὺς χαϊδούκους, θεωρεῖ τοὺς τσορματζήδες καὶ τοὺς πνευματικούς, ἀντεθνικούς καὶ τὰ κλοπιμαῖα δὲν ἐπιστρέφονται ἐν ἀνακαλυφθῆ ὅτι τὸ ἐμπορικὸ καραβάνι ποῦ ληστεύθητε ἦταν βουλγαρικό μεταμφιεσμένο σὲ τουρκικό. Εἶναι ἀξιοσημείωτο πόσες πολλὲς καὶ φοβερὲς ληστείες συμβαίνουν στὴν Ἀνατολή. Παρ' ὅλο ποῦ τὴν πίστη, ἐμπιστοσύνη καὶ κάθε ἀνώτερο συναίσθημα τὸ κοροϊδεύουν, ὁ Ἀνατολίτης χτυπᾷ μόνο πρὸς ὀρισμένες κατευθύνσεις. Μὲ κάποια ἀπλοϊκότητα, ὅπως σφάζει ὁ χασάπης τὸ ζῶο, σφάζει κι αὐτὸς τὸς ἄλλοθρήσκους, ἄλλοθενεῖς συμπολίτες του χωρὶς κἄν νὰ βασιζέται σὲ θρησκευτικὴ δικαιοσύνη. Ὁ Παναγιώτ παρουσιάζει τοὺς φόνους-ληστείες του σὰν δίκαια τιμωρία γιὰ κακὲς πράξεις τῶν Τούρκων καὶ γιὰ τὶς κλοπὲς ἑνὸς ἰσχυρίζεται ὁ Παναγιώτ ὅτι μπορεῖ νὰ πάρῃ ἐκδίκηση γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος. Ὁ Παναγιώτ ἔμοιαζε μὲ ἕναν τεσλεμπὴ τῶν Βαλκανίων, ποῦ δταν σταματοῦσε τὶς ληστείες του, μποροῦσε νὰ κυκλοφορῆ ἐλεύθερα ἀνάμεσα στοὺς συμπολίτες του.

Τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν χιρσιζ καὶ τῶν χαϊδούκων τὴν ἔδειξαν οἱ δύο Ἕλληνοι λιγώτερο ἔντονοι. Ὁ χαϊδούκος ἦταν ὁ πιὸ διψασμένος γιὰ αἶμα ἀπὸ τοὺς δύο. Στὴν πραγματικότητα ὁ χιρσιζ εἶναι ὁ κοινὸς ληστὴς κάθε χώρας, ὁ χαϊδούκος ὁμως εἶναι ὁ ἰδιάζων ἀντάρτης τῶν Βαλκανίων, ποῦ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα του σὰν ἐθνικὴ ὑπόθεση καὶ σύμφωνα μὲ μερικοὺς κανόνες ποῦ τοῦ ἔχουν μεταδοθῆ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους. Ὁ χιρσιζ μοιάζει τὸν Εὐρωπαϊὸ γκάουνερ (κλέφτη-ἀπατεῶνα) καὶ δὲν συνδέεται μὲ καμιά τάξη γιὰ τὴ δράση του. Ὁ χριστιανὸς χιρσιζ, ποῦ τριγυρνᾷ ντυμένος σὰν Τούρκος καὶ ἐμφανίζεται στοὺς Τούρκους σὰν Βούλγαρος καὶ στοὺς Βουλγάρους σὰν Τούρκος, σχηματίζει τὴν κατὰ παράδοξη βαθύτερη ἔννοια τοῦ κλέφτη τῶν Βαλκανίων, εἶναι ὁ γνήσιος Κοκοσάρ, γιὰ τὸν ὅποιο, κατὰ τὸν Παναγιώτ, ντρέπεται ὁ χαϊδούκος.

Ἡ γνώμη τῶν δύο Ἕλλήνων εἶναι πολὺ ἀπόλυτη. Δὲν εἶναι σπάνιες οἱ τουρκικὲς καὶ τσιτάκ (μοαμεθανο-βουλγαρικὲς) συμμορίες ποῦ πολλὲς φορὲς εὐνοοῦν τοὺς ὁμοθρήσκους τοὺς. Ὁ Τούρκος, ὅσο σὰν κλέφτης κατέχεται ἀπὸ ὀρισμένο ἀριστοκρατικὸ συναίσθημα, τόσο δὲν θέλει νὰ στηρίζεται σὲ ἐξωτερικὲς καταστάσεις γιὰ νὰ ἐπιτυγχάνῃ τοῦ σκοποῦ του. Ὅπως οἱ δύο Ἕλληνοι, συμφωνοῦμε κι ἐμεῖς ὅτι οἱ χαρακτηρισμοί, λησταί τοῦ δρόμου καὶ παράνομοι (outlaw) γιὰ τοὺς χιρσιζ καὶ τοὺς χαϊδούκους ἀντιστοίχως, εἶναι πολὺ κατάλληλοι. Ὁ χαϊδούκος ἐκτός ἀπὸ ληστὴς τοῦ δρόμου ἔχει καὶ τὸ ἐξῆς ἰδιάζον γνώρισμα: ἐξ αἰτίας κάποιας μεγάλης παρανομίας του δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγυρῆ σπῆτι του, δὲν ἔχει πιά καμιά πατρίδα. Ὁ χιρσιζ ἔχει καὶ φίλους ποῦ πολλὰς φορὲς τὸν βοηθοῦν. Ὁ χαϊδούκος εἶναι καταδικασμένος ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ὁ χιρσιζ χάρης στὴν φροντίδα τῆς ἀσφάλειας καὶ τῆς τουρκικῆς δικαιοσύνης καὶ χάρις στὸν φόβο τῶν ἀδικημένων νὰ τὸν κατηγορήσουν, μένει συχνὰ ὅλη τὴ ζωὴ του ἀτιμώρητος καὶ σὲ περίπτωση καταγγελίας μὲ τὴ δυνάμη του ἐξαλείφει κάθε ἀπειλὴ τιμωρίας. Ὁ χαϊδούκος ἀντιθέτως ἔχει πίσω του τὴ φωτιά, ἀνήκει στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας νὰ καταδικασθῆ σὲ θάνατο ἢ νὰ σταλῆ πίσω στὴν πατρίδα του. Οἱ χαϊδούκοι αἰσθάνονται ἐπαναστάται κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ σχηματίζουν συμμορίες. Ἀπὸ πληροφορίας ποῦ δίνει ὁ Παναγιώτ ἀπὸ τὰ τραγούδια τῶν χαϊδούκων μαθαίνομε γιὰ τὴν ὀργανώσή τους. Γιὰ νὰ σ' ἐμπιστευθοῦν σὰν μέλος τῆς ομάδος πρέπει νὰ εἶσαι συγγενῆς ἢ προσωπικῶς γνώριμος. Συχνὰ μερικοὶ νέοι ἄνδρες ἔρχονται κοντὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο μὲσθ μιᾶς ὀργανώσεως τῶν Νοτιῶν Σλάβων.

Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς νέους ὁ καθένας μπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ στὸν κύκλο τῶν γνωστών του. Τὰ μέλη πρέπει νὰ συνηθίσουν στὴν ζέστη, στὸ ψῦχος, στὴν πείνα, στὴν δίψα, σὲ μακρινὲς πορείες στὰ βουνά, στὸν πόνο. Μεγάλος ἀριθμὸς τῶν μελῶν μιᾶς συμμορίας εἶναι βο-

σκοί, που τους άρρσει όμως περισσότερο ή περιπετειώδης ζωή του ληστου από τη μονότονη άπασχόληση με τὰ κοπάδια.

Μόλις μαζευτή ή συμμορία εκλέγουν ένα άρχηγό κι έναν ύπαρχηγό και μοιράζονν τὰ όπλα. 'Ο άρχηγός έχει τον τίτλο του βοιβόδα, ή και stari-βοιβόδα. 'Ο δεύτερος έπικεφαλής είναι ο μπαϊρακάρης που κρατεί τη σημαία της συμμορίας κι όταν λείπει ό άρχηγός άναλαμβάνει την διοίκηση. 'Η έκλογή του άρχηγου είναι τελειώς ελεύθερη και τó γεγονός ότι έχει συγκεντρώσει τους περισσότερους συντρόφους του, δέν σημαίνει ότι θά πάρη και τó άξίωμα του βοιβόδα. Δίκαια τó άξίωμα αυτό τó παίρνει αυτός στον όποιον έχει μεγαλύτερη έμπιστοσύνη για τó θάρρος του.

Τó άξίωμα του βοιβόδα είναι δύσκολον γιατί έχει όλη την ευθύνη. Πρέπει νά προετοιμάξη τις καθημερινές έπιχειρήσεις για τόν έπιούσιον και νά φροντίξη για την άσφάλεια της ομάδος. Κύριο φαγητό είναι τó ψωμοτύρι. Τό ψωμί τó κάνουν μόνοι τους αγοράζοντας ή κλέβοντας άλεύρι από τὰ γειτονικά χωριά. Για μεγαλύτερη παραμονή στο ύπαιθρο χρησιμοποιουν και παστό προβατίσιο κρέας, που άν και κρύο, τó τρώνε στην άνατολή γιατί διατηρείται περισσότερο. Πίνουν πολύ κρασί που παράγει σε μεγάλες ποσότητες ή Βουλγαρία. 'Η μαστρία του βοιβόδα φαίνεται από την έκλογή του τόπου διαμονής. Συνήθως διαλέγουν κάποιον στρατιωτικό δρόμο άπαραίτητο για τόν έμπορικό κόσμο αλλά και όχι πολυσύχναστο. Για νά άποκτήσουν τὰ άπαραίτητα μέσα διατροφής και νά πληροφορηθούν για τις κινήσεις των ταξιδιωτών, πρέπει νά βρούν προσεκτικά διαλεγμένες τοποθεσίες κοντά στα χωριά που νά τους προσφέρουν άσφάλεια, καταφύγιο και μέρη όπου νά μπορούν νά παραπλανήσουν αυτούς που τυχόν θά τους κυνηγήσουν. 'Από τó καλοκαίρι άκόμη σκέπτεται ό βοιβόδας για τó ξεχειμώνιασμα της συμμορίας.

'Όταν τó καλοκαίρι δέν κερδίζουν τίποτα ή χάνουν από άτυχία αυτό που κέρδισαν, ξεχειμωνιάζει ή συμμορία στα βουνά, άλλιώς κατεβαίνει στα χωριά. Στην πρώτη περίπτωση βρίσκουν κάποια φυσική σπηλιά ή, επειδή τὰ Βαλκάνια έχουν λίγες σπηλιές, χτίζουν καλύβες με κλαδιά δένδρων. Τότε βέβαια οί συνθήκες είναι πολύ άσχημες. Στην Παναγιώτ έτυχε 2 φορές νά περάση έτσι τόν χειμώνα. 'Η άρχή του χειμώνα και του καλοκαιριου στα Βαλκάνια ρυθμίζονται από τὰ κοπάδια (πότε κατεβαίνουν και πότε ανεβαίνουν στο βουνό).

Σάν άρχή της άνοιξεως είναι ή 25η Μαρτίου, έορτή της Παναγίας, αλλά τó βουνό μένει άδειο ώσπου νά έρθουν οί βοσκοί με τὰ κοπάδια τους. 'Ο καθένας που έρχεται στη συμμορία έχει δικό του όπλο, όσοι όμως βοσκοί δέν έχουν, τους δίνει ό βοιβόδας. Τά πολεμοφόδια τά δίνει πάντα ό βοιβόδας. 'Όσα όπλα δέν χρειάζονται τά θάτουν στα βουνά· τó ίδιο κάνουν τó φθινόπωρο που άποσύρεται ή συμμορία στα χειμαδιά της. 'Η άνασυγκρότηση και ό έπανεξοπλισμός της συμμορίας την άνοιξη πανηγυρίζεται σάν γιορτή. Οί χαϊδουκοί ύπολογίζουν πολυ στην άνογη μεταχείριση των όπλων και γι' αυτό δέν φέρνονν μαζί τους τις παλάσκες.

Τά καθήκοντα του μπαϊρακάρη είναι δύσκολο νά τά προσδιορίσουμε. 'Εκτός από σηματοφόρος στέκεται βοηθός πάντα στο πλευρό του βοιβόδα και άντικαθιστά αυτόν κατά την άπουσία του. Στις έπιχειρήσεις, όπως μάς διηγείται ό Παναγιώτ, τó ένα τέταρτο από τὰ λάφυρα λαμβάνει ό χαϊδουκος, τó 1/4 ό μπαϊρακάρης και 1/2 ό βοιβόδας. Στις μόνιμες συμμορίες ό βοιβόδας παίρνει τὰ μισά από τὰ λάφυρα γιατί αυτός συντηρεί και έξοπλίζει την συμμορία.

'Όσο καιρό χαμογελά ή τύχη στην συμμορία, όλοι είναι ίκανοποιημένοι. Μιά φορά όμως άν πάη άσχημα μία έπιχείρηση, ή έγκαταλείψη ή διοίκηση της έπαρχίας την συνήθη άπάθεια της, άκολουθούν μάχες και ή συμμορία προσπαθεί νά ξεφυγή μέσα από τὰ δάση, ή άν δείξουν όλιγώτερη προθυμία νά βοηθήσουν οί χωρικοί, τότε ρίχνουν τó βάρος στον βοιβόδα κι ό καθεις κάνει ό,τι νομίζει καλύτερο. Τότε τη μεγαλύτερη σημασία

γι' αὐτὸν ἔχει ἡ ἀσφάλεια τοῦ καὶ πρέπει ἐγκαίρως νὰ δημιουργήσῃ δεσμούς ἐξω ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν χαϊδούκων καὶ παντοῦ πρέπει νὰ ἔχη ἀνθρώπους ποὺ νὰ εἶναι πρόθυμοι νὰ τὸν βοηθήσουν. Ἡ μεγαλύτερη ἀπαγοήτευσή του εἶναι νὰ δῆ νὰ τὸν ἔχη προδώσει ἀκόμη καὶ ὁ σωμαιοφόρος του. Συχνὰ πάντως ἡ προδοσία εἰσχωρεῖ στὴ συμμορία του.

Δὲν συμφωνοῦμε μὲ τὸς δύο Ἄγγλους ὅτι ὁ χαϊδούκος ἐνεργεῖ ἀπὸ καθαρή δίψα γιὰ αἶμα καὶ εὐχαρίστηση. Βέβαια πρέπει νὰ παραδεχθῶμε ὅτι στὴν ἐπαρχία τῆς Βάρνας, ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ Τούρκους καὶ μερικοὺς Βουλγάρους χαϊδούκους, αὐτὸ συνέβαινε, διότι κὶ ὁ Παναγιώτ μᾶς δίνει παραδείγματα.

Εὐκόλα καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι ἕνας ἀρχηγὸς χαϊδούκων σκοτώνει τὰ θύματά του, κὶ ἔτσι ἀποκτᾷ τὴ φήμη ὅτι δὲν θέτει σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ τῶν συντρόφων τοῦ καὶ βρίσκει πιὸ πρόθυμα συντρόφους παρὰ ἀντιφρονούντας. Ἐνας δεῦτερος λόγος γιὰ νὰ σκοτώνῃ εἶναι γιὰ νὰ μὴν ἀφήσῃ μάρτυρες σὲ περίπτωση ποὺ θὰ περάσῃ ἀπὸ δίκη. Ἔτσι κὶ ὁ Παναγιώτ διέταξε μιὰ φορὰ κὶ ἔσφαξαν ὅλο τὸ προσωπικὸ στό σπῆτι τοῦ καντὴ τοῦ Sliven ποὺ λήστευαν. Τρίτος λόγος εἶναι ἡ ἐθνικὴ συνείδηση, ποὺ στοὺς Νότιους Σλάβους ἀποτελεῖ ὑψηλὸ συναίσθημα. Γιὰ πολλοὺς Βουλγάρους τὸ νὰ σκοτώνῃς Τούρκους καὶ ἄθθα παιδιά εἶναι κάτι τὸ ἀξέπαινο ποὺ οἱ ἴδιοι δὲν μποροῦν νὰ τὸ κάνουν, ἀλλὰ τὸ ἀκοῦν με εὐχαρίστηση. Αὐτὴ τὴν ἔξαρση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης χρωστοῦν οἱ Σλάβοι στό μοσχοβίτικο πανσλαβισμό καὶ χρονολογεῖται ἄμέσως μετὰ τὸν πόλεμο τῆς Κριμαίας. Ὡς τότε ἦταν οἱ Βούλγαροι-χαϊδούκοι καὶ ἐπαναστάτες κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως.

Δὲν ἦτο ὁμοῦ πόλεμος λαοῦ ἐναντίον λαοῦ. Ἐδῶ ὁ πανσλαβισμὸς δείχνει σημεῖα ἐπιτυχίας. Κατῳρθωσεν νὰ κἀν τὸ χάσμα Βουλγάρων-Τούρκων ἀγεφύρωτο. Τὸ Βουλγαρικό Ἔθνος ὁμοῦ ἔφτασε σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα πληρώνοντας ἀκριβὰ μὲ αἶμα. Γιὰ τὰ θύματα τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν χαϊδούκων εἶναι ἀδιάφορο ἂν οἱ λόγοι ποὺ κινούσαν τὸν Παναγιώτ ἦταν ἐθνικοὶ ἢ ἁπλῶς εὐχαρίστηση γιὰ τὴν αἱματοχυσία τῶν συμπολιτῶν.

Ἄν οἱ Βούλγαροι βλέπουν στοὺς χαϊδούκους ἐθνικοὺς ἥρωες, καὶ κάμποιο κατ'ἀλοιοπο τῆς παλαιᾶς ἀνεξαρτησίας τοῦ λαοῦ τους, τὸ ἴδιο βρίσκεται ἀντιστοιχῶς στοὺς χαϊδούκους τῆς Σερβίας στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου καὶ στοὺς κλέφτες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας τους.

Κανεὶς Βούλγαρος δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι οἱ Τούρκοι θὰ φύγουν ἀπὸ τὰ μέρη τους καὶ θὰ γίνουν αὐτοὶ καὶ πάλι κύριοι τῆς ὁροσειρᾶς.

Ὅταν ὁ χαϊδούκος ἀποβλέπει στὴν μελλοντικὴ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, μόνο τὰ Βαλκάνια κάνουν δυνατὴ αὐτὴ τὴν ἀπελευθέρωση. Τὰ Βαλκάνια εἶναι ὁ προστάτης τῶν χαϊδούκων. Ὁ βοσκὸς καὶ ὁ χαϊδούκος, λέει ὁ Παναγιώτ, εἶναι οἱ μόνοι ἐλεύθεροι ἀνθρώποι τῆς Τουρκίας. Ἡ φαντασία τοῦ Νότιου σκιαγραφεῖ ὅλα αὐτὰ πιὸ ὠραῖα ἀπ' ὅ, τι εἶναι στὴν πραγματικότητα. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Νοτιοσλάβου ὑποβοηθεῖ τὴν ἰδεολογία τοῦ νὰ γίνῃ πλούσιος μετὰ τὴν ληστείαν. Ἔτσι οἱ χαϊδούκοι γιὰ τὸν πληθυσμὸ εἶναι ἀντικείμενο ζωνῆς συμπαιθείας καὶ γι' αὐτὸ τὸ πληθυσμὸς τοὺς βοηθᾷ ὅταν μπορῇ.

Τὸ πρῶτο ποὺ ξεχωρίζει τοὺς χαϊδούκους εἶναι ἡ ξεθωριασμένη, χοντροφτιαγμένη στολή. Πολλὰς φορὰς ἀγοράζει ἀπὸ παζάρια στολὲς τουρκικῆς καὶ ἐμφανίζεται ὁ βοϊβόδας καθὼς καὶ ὁ σωμαιοφόρος τοῦ ντυμένον με χρυσοκεντημένον ντουλαμά.

Ὅχι μόνο οἱ βοσκοὶ, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμὸς τῆς χώρας ἐνώνεται με τοὺς χαϊδούκους. Ὁ Παναγιώτ γράφει σχετικὰ ὅτι οἱ χαϊδούκοι καὶ ἄλλες συμμορίες τῶν Βαλκανίων παίζουν σημερινὸ ρόλο στὴ δημοτικὴ ποίηση. Ὑπάρχουν δύο συλλογῆς «Balgarski Narodni Pjesni» τῶν ἀδελφῶν Μιλαντινόφ, «Balgarski Narodni Sbornik» τοῦ Βασ. Τσολάκωφ, ποιήματα τῶν Βουλγάρων τῶν Βαλκανίων. Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοὶ ἀναφέρουν καὶ τὸν τόπο καταγωγῆς τοῦ ποιήματος ὅταν τὸν ξέρουν, ὁ Τσολάκωφ ὁμοῦ δχι. Οἱ ἀδελφοὶ Μιλαντινόφ δίνουν 18 ποιήματα μετὰ τίτλο «Aidutski», ὑπάρχουν ὁμοῦ καὶ ἄλλα ὑπὸ διαφορε-

τικούς τίτλους. Πολυαριθμότερα και χαρακτηριστικότερα είναι του Τσολάκωφ από διάφορα μέρη των Βαλκανίων και κυρίως από την περιοχή του Σλίβεν πού ανέφεραν οι βοϊβόδα στις σημειώσεις τους. Καμιά άπ' τις τρεις συλλογές δέν επαναλαμβάνει ποίημα πού ύπάρχει στις άλλες δύο.

Οί Νοτιοσλάβοι παραπονιούνται ότι σέ περιοχές άνακατεμένου πληθυσμού, ό έλληνικός κληρος καθώς και ή τουρκική κυβέρνηση άπαγορεύουν στους Βουλγάρους νά τραγουδούν αυτά τά τραγούδια.

Οί καθολικοί πού ζούν στή Ρούμελη βάζουν μεγάλες τιμωρίες σ' αυτός πού δέν τηρούν τούς νόμους τής νηστείας και συγχωρούν τούς ληστές επιβάλλοντας τις ίδιες τιμωρίες. Ό Παναγιώτ λέει ότι κάποτε τά όπλα του τά είχε εulογήσει ή έκκλησία. Δίκαια κατηγορούν οι όρθόδοξοι τούς καθολικούς, ότι πολλοί φραγκισκανοί ύπηρεξαν προσωπικά χαιδούκοι, κι όταν έγινε γνωστό μετά τόν πόλεμο τής Κριμαίας και βρέθηκαν πτώματα στή βρόση τής έκκλησίας, μόνο τό προσωπικό ένδιαφέρον ένός μεγάλου καθολικού κυριάρχου και ή μεσολάβησή του στόν σουλτάνο τούς γλύτωσαν από τήν ποινή θανάτου πού επέβαλε τό τουρκικό δικαστήριο.

Οί παλαιότεροι βοϊβόδες δέν σκέφτονταν τήν πολιτική, ό Παναγιώτ όμως τήν έσκέπτετο και δείγματα έπιρροής τών χαιδούκων στή πολιτική ζωή τής χώρας βλέπομε στό έργο του.

Έδώ τελειώνει ή έν περιλήψει μετάφραση τής έργασίας του G. Rosen. Παραλείπω δείγματα δημοτικών και κλέφτικων τραγουδιών πού βρίσκονται στις σελ. 48 και 60 του του έργου. Στή σελ. 48 βρίσκω τό τραγούδι Räubergelubde (Έερά ύπόσχεση τών ληστών) και στή σελ. 60 Des Haidukenmädchens Hochzeit (Ό Γάμος τών κοριτσιών τών χαιδούκων), πού άποτελούν προσπάθεια άτυχής πλαστογραφήσεως έλληνικών, σερβικών και ρουμανικών τραγουδιών, παρ' όλον ότι και οι Βούλγαροι έχουν δικά τους καθαρώς τραγούδια τών χαιδούκων και άλλα δημοτικά-λαϊκά.

Η άνωτέρω έργασία του George Rosen παρουσιάζει στοιχεΐα για τήν δράση τών χαιδούκων τής Βουλγαρίας. Κατά τήν γνώμη μου πρόκειται μάλλον για περιγητικό ρεπορτάζ, όπου διηγείται τί άκουσε στήν Βουλγαρία για τούς ληστές γενικά — άσχολεΐται άλλωστε με τήν περιοχή του ανατολικωτάτου Αΐμου (ανατολικά τών όδύσεων Άδριανουπόλως-Πρεσλάβας-Σιλίστριας, περιοχής πού είχε έποικισθή, ως γνωστόν, ισχυρότατα από μικρασιάτες Τούρκους έποίκους και από Τουρκοτατάρους Τσιουτάκ από τή Ρωσία).

Άνακριβώς όνομάζει σσελεμπήδες τούς όρσεβίβους ληστές και νομίζω ότι συγγέει τήν λέξη αυτή με τήν παρόμοια (τζιεμπελι=όρεινός). Είναι άξιοσημείωτος όμως ό χαρακτηρισμός αυτών σάν παλληγκάρια ληστών και όχι σάν δειλών δολοφόνων, όπως θεωρούνταν οι λησται τών κάμπων (οί χιρσίζ).

Τά όσα διηγείται για τούς χαιδούκους είναι άποκυήματα τών Βουλγάρων έθνικιστών, τούς όποιους είχαν δημιουργήσει οι Ρώσοι μετά τόν πόλεμο του 1828 και, κατ' άντιγραφην τών έλληνικών θρύλων, προσπαθούσαν νά παρουσιάσουν και τόν βουλγαρικό λαό ως έχοντα κάποτε άρματολους και κλεφταρματολους. Οί τελευταίοι λέγονταν από τούς Τούρκους χαιδούκ (=λησται) ή χαιδουτ-κεφερεσή για νά μη φαίνεται ότι αυτοί είχαν επαναστατήσει δικαίως. Όπως οι Έλληνες άρματολοί, έτσι και οι βοϊνδοκοι τής Βουλγαρίας καταργήθηκαν μετά τήν άναγνώριση του Έλληνικού κράτους. Πρώ του 1827 ύπηρεξαν στήν Βουλγαρία βοϊνδοκοι και χαιδούκοι και όλοι αυτοί ήσαν κάτοικοι τών Βλαχωχωριών του Αΐμου και του Άνθαΐμου (Σφένδα-Γκόρα), τά όποια περί τά 1800 εκσελαβίσθηκαν γλωσσικά. Οί βοϊνδοκοι και χαιδούκοι τής Βουλγαρίας φαίνεται ότι μέχρι τά 1600 ήσαν καθαροί χρι-

στιανοί κατά τὸ πλείστον βλαχόφωνοι καὶ κατόπιν μέχρι τὸ 1821 δίγλωσσοι Βουλγαρόβλαχοι¹.

Ὁ Σέρβος Γκόπτσεβιτς ἀσχολεῖται εὐρύτατα μὲ τὸ θέμα τῆς πλαστογραφίας δημοτικῶν καὶ χαϊδουρικῶν τραγουδιῶν (Makedonien und Altserbien, σ. 267-350). Σχετικὰ μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἔχει γράψῃ καὶ ὁ Ἑλληὴν καθηγητῆς λαογράφος καὶ ἀκαδημαϊκὸς Γ. Μέγας ('Ἐχουν οἱ Βούλγαροι δημοτικὸν ἔπος; Ἀθήναι 1946). Βλέπε καὶ τὸ μικρὸ βιβλιαράκι τοῦ V. Colocotronis, L'âme bulgare et l'âme grecque d'après la poésie populaire, «Revue de Grèce», Supplement gratuit, 1ère année, No 2, Athènes-Paris Octobre 1918. Παρ' ὅλα αὐτὰ, διεπίστωσα ὅτι ὑπάρχουν δημοτικὰ καὶ χαϊδουρικά τραγούδια γνήσια βουλγαρικά, μερικὰ ὅμως ὑπέστησαν τὴν ἐπίδραση θρύλων καὶ παραδόσεων ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν καὶ τινῶν ρομανικῶν, γιὰ τοὺς λαοὺς γειτονικοῦν καὶ στὸ διάστημα πρὸ παντός τῆς τουρκοκρατίας τοὺς συνήθωσαν σὲ πολλὰ θέματα τοῦ δημοσιοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τὰ σκληρὰ βάσανα τῆς δουλείας καὶ οἱ κοινὸι πόθοι τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Rosen παρασυρθεὶς προφανῶς ἀπὸ τοὺς πανσλαβιστὰς ὑποστηρίζει τὰς πλαστογραφίας αὐτάς. Δὲν εἶχε τὴν ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ κατάρτιση γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ καλὰ τὸ θέμα αὐτό. Νομίζω πὼς θὰ εἶχαν ἐνδιαφέροντα πράγματα οἱ μελέτες τῶν Ἀγγλων Saint-Clair καὶ Ch. Brophy τοὺς ὁποίους μνημονεῖ μὲ τὴν αἰχμὴ τῆς ἴσας φιλότουρκοι, ἐπειδὴ δὲν ἐξῆμνησαν ὡς οὗτοι τοὺς Βουλγάρους. Δὲν κατόρθωσα νὰ εὑρῶ αὐτὰ τὰ βιβλία.

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ι. Κ. Βασδραβέλλη, 'Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν, β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1970, 8ον, σ. 81, μὲ 1 παράρτημα 50 ἀνεκδότων ἐγγράφων, σ. 83-146+3 πίνακες.

Στὸν τόπο μας εἶναι σπάνιο φαινόμενο ἓνα εἰδικὸ ἱστορικὸ ἔργο νὰ βγῇ καὶ σὲ δευτέρῃ ἔκδοσι μῆσα σὲ λίγα χρόνια. Εἶναι θάλαγε κανεὶς αὐτὸ μὴ τιμητικὴ ἐξαίρεσις. Γιὰ τοὺς καὶ χαιρετιζῶ μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίησι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Γιάννη Βασδραβέλλη, «'Αρματολοί και Κλέφτες», Θεσσαλονίκη 1970, στὴ δευτέρῃ του αὐτῆ ἔκδοσι. Ἐπειτα ἢ β' ἔκδοσι ἐνὸς τέτοιου ἔργου, ὅπως ξέρομε, εἶναι καὶ ἡ καλύτερη ἀπόδειξι πὼς τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνταποκρίθηκε στὸ σκοπὸ του καὶ ἱκανοποίησε καὶ εἰδικούς καὶ φιλομαθεῖς καὶ πὼς εἶναι κάτι ποῦ τὸ ἀναζητοῦσε ἡ ἐποχὴ μας. Γιατί ὅσο κι ἂν ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τῆς μηχανῆς, θέλομε ὥστόσο νὰ μαθαίνουμε πάντα τὴν ἱστορίαν τῶν παποῦδων μας, ἅς εἶναι καὶ σάν μιά φιλετικὴ παράδοσι, ὅταν κίολας πρόκειται γιὰ μιά παράδοσι ἡρωϊκῆ. Πολὺ περισσότερο μάλιστα κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας ἡ παράδοσι αὐτῆ, ὅταν δὲν εἶναι πολὺ μακρινὴ καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς μὲ τὰ πρόσωπά τῆς μᾶς τὰ διηγοῦνταν χτές οἱ παποῦδες μας ποῦ τ' ἄκουσαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς τοὺς παποῦδες, μὰ μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ παποῦδες εἶτε ἔζησαν μὲ τὸ καριοφίλι στὸ χέρι εἶτε κουβάλησαν βόλια καὶ μαρούτι στοὺς ἀγωνιστὰς ἐκεῖνους τῆς ἐθνικῆς μας ἐλευθερίας, ὅταν ἦταν μικρὰ παιδιὰ. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν κλεφτουριά καὶ τοὺς ἀρματολοῦς.

Πράγματι ὡς τὰ 1939 τίς πληροφορίες μας γιὰ τοὺς Κλέφτες καὶ τοὺς Ἀρματολοῦς τίς εἶχαμε προπάντων ἀπὸ τὸ Fauriel. 'Αφ' ὅτου ὅμως βγῆκαν τὰ στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα τοῦ Κασομούλη (Κασομούλη Ν. Κ., Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων (1821-1832), τ. 1-3, Ἀθήναι 1939, 1940, 1942) οἱ γνώσεις μας γι αὐτοὺς πλήθυναν.

1. Εἰς τὸ βιβλίον μου Ἐρματολοί και Κλέφτες στὴ Μακεδονία, ἔ.ἀ., σ. 9-25, παραθέτω τὴν μεταπολεμικὴ ἑλληνικὴ, τουρκικὴ καὶ βαλκανικὴ βιβλιογραφία ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.